

СЕКЦІЯ 22. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПІД-СЕКЦІЯ 1. Літературознавство

ПАРАМЕТРАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХРОНОТОПУ В ПРОЗОВІЙ ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА (ЗА РОМАНАМИ «ПЕТРІЇ І ДОВБУЩУКИ» ТА «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ»)**Л. П. Копейцева,**

кандидат філологічних наук, доцент

К.С. Міц,

студентка магістратури,

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті розглядаються параметральні характеристики хронотопу, що простежуються в романах І Франка. Наголошується на їх використанні автором як способу побудови художнього тексту, окреслюються паралелі у романах «Перехресні стежки» та «Петрії і Довбущуки»

Ключові слова: дискурс, романи, хронотоп, параметральні характеристики.

Key words: discourse, novels, chronotop, parametric characteristics.

Друга половина XIX ст. характеризується інтенсивним становленням української національної літератури. Цей процес був зосереджений навколо постаті І. Франка, який належав до когорти найбільш монументальних, «знакових» постатей, став «виявом національного інтелекту». Погодимось з думкою Л. Копейцевої, що І. Франко завжди орієнтувався на найвищі ідейно-філософські здобутки своєї епохи [2, с. 234].

Літературний твір завжди є певним віддзеркаленням світу реального та матеріального; для нього характерна властивість відтворювати у собі природу, речі, зовнішнє та внутрішнє буття. Встановлено, що природними формами існування нашого світу є час та простір, при чому час, на відміну від простору, є більш конкретнішим. Часо-

просторова система є ключовою у виявленні власне художніх особливостей поетики письменника [4, с. 59]. На сьогодні дослідження хронотопу залишається одним із найцікавіших об'єктів вивчення літературознавців, при чому ряд виділених теоретиками та науковцями різновидів хронотопу дає повні підстави для його подальшого розгляду.

Об'єктом аналізу часопросторових особливостей літературного твору обрано романи І. Франка «Перехресні стежки» та «Петрії і Довбущуки», оскільки вони мають низку відмінних (зображений період історії) та спільних (часопросторові координати) рис, аналізуючи та співвідносячи які, ми зможемо дійти до висновку, чи впливає часопросторова система на поетику романів.

На сьогодні маємо чимало наукових розвідок та фундаментальних праць з Франкіани: І. Бас, Б. Червак, Л. Копейцева, М. Стельмахович, зокрема проблемам хронотопу в творчості І. Франка приділили свою увагу такі теоретики та літературознавці: Б. Кир'ячук, А. Ковальчук, М. Ткачук, однак у літературознавчих розвідках часопросторовий аспект романів «Перехресні стежки» та «Петрії і Довбушуки» є малодослідженим.

Оскільки час і простір – взаємозв'язані структури художнього тексту, розглянемо їхні форми реалізації у романах митця. Художній час, на думку Д. Лихачова, залежно від творчого задуму автора, може співпадати з реальним часом об'єктивної дійсності, спиратися на майбутнє або бути невизначеним [5, с. 38].

Порушуючи проблему зовнішнього хронотопу, звернемо увагу на такий вектор, як соціально-історичний час. Нагадаємо, що окреслені автором події, зображені в романі «Перехресні стежки» відбулися перед початком ХХ сторіччя. За визначенням І. Франка: «Уся дія повісті покладена в 50-і роки минулого ХІХ віку, але проте деякі епізоди відбуваються в ХVІІІ в. (*перші розділи другої часті*)» [6, с. 2]. Незважаючи на те, що у 1861 році було скасоване кріпацтво, життя селян від цього не полегшилось, до чого призвела помилка реформ обкладання кричущими податками за невеликий шматок землі. У ХХІХ розділі роману «Перехресні стежки» реалістично зображено

стан тогочасного села: *...Перед його очима потяглися села, бідні, сірі, з головатими вербами при дорозі, з обламаними садками, болотяними вигонами, обскубанними сірими стріхами, пообвалюваними тут і там плотами* [6, с. 291]. Перед нами постала картина справжньої кризи суспільства, яке отруєне злом, оманною, садизмом, ірраціоналізмом та передчуттям близького апокаліпсису. Згадаємо галюцинації Барана, його марення з приводу приходу антихриста, що викликало дику реакцію юрби та погоню за душевно хворим: *...якийсь інстинктивний рух, у якому тонула індивідуальна свідомість кожного...* [6, с. 26].

Основний час у романі «Петрії і Довбушуки» складає період з 1856 по 1866 роки, але І. Франко забігає в минуле – аж за 1772 рік – період, означений «великою катастрофою», коли «з упадком Польщі скінчилося і його капітанство, він принужден був укриватися, а потім під розличними назвами, *яко убогий* жебрак, блукатися по краю» [7, с. 77]. Наратор застосовує позачерговість епізодів засобами ретардації та ретроспекції, часто випереджує події, підсилює настрій таємниці, співпереживає з читачем за долю персонажа, апелює до реципієнта, часто відступає від ходу подій, вдається до рефлексій і моралізації.

Художній час у романах, на наш погляд, існує в декількох іпостасях: час дійсності персонажів, авторський час, та час діяльності реципієнта цього твору. Це дає повні підстави вважати, що автор застосував зовнішній хроно-

топ, що значно розширив сюжетну канву та збагатив поетикальні особливості романів.

Художні твори митця належать до епосу, у якому надзвичайно велике місце займають хронотопічні зміщення, коли час стає художньо-зримим, а простір же інтенсифікується, втягується в рух сюжету, історії. Ознаки часу розкриваються в просторі і простір осмислюється і вимірюється часом [4, с. 65]. Тобто маємо зразок художнього експерименту над хронологічним та топографічним часопростором як одним із домінантних векторів організації романного процесу. Автор майстерно модернізує композицію романів, яскравим прикладом чого є застосування ретроспекції у сюжетній канві твору. Найяскравіше це реалізується у зображенні марень та сновидінь персонажів, що, на нашу думку, є впливом готичності у романах. У «Перехресних стежках» сон Рафаловича не лише дещо сповільнив перебіг подій у творі, а й ніс у собі певний задум, бо за іронією долі він виявився віщим: ... *Се не дерев'яна колода, се біле тіло жіноче... І Євгенію здається, що він впізнав сю втоплену нещасливу жінку...* [6, с. 262]. Головному герою «Петріїв та Довбушуків» 119-річному Довбушу сниться один і той же сон кожні тридцять років: «Мені сниться, що я десь лежу на кам'яній підлозі. *Не знаю, чи довго я так спав, коли нараз підо мною тріскає підлога, а з-поміж каміння добувається велетенська, чорна, як вугіль, рука, котра подає мені велике письмо. Я десь устаю, йду до світла і читаю: «Жити-*

меш, поки твій рід не буде числити сім членів. *Твоя смерть буде знаком, що надходить час роботи. До сповіді приступиш аж перед смертю. А тепер іди й покутуй!*» [7, с. 257]. Мають місце і спогади у романах, які також виявляють значний вплив на сюжетну канву та поетику творів. У «Петріїх і Довбушукках» – це сон Олесі Багланівни, але його особливість у тому, що він є репродукованим від спогадів персонажа. Олеся пригадує давню розповідь Андрія про те, як його колись врятував загадковий старець. Розповідаючи сон, вона спочатку звертається саме до Андрія, проте згодом, немов забувши про слухачів, дівчина ніби знову переживає жахливий сон, знову повертається в оніричну дійсність. Про важливість спогадів у сюжетній канві твору вказують роздуми Кирила Петрії про велику мету, на яку йому та всьому його родові вказував батько: «Я її спочатку не розумів, *але* тепер вона ясна перед моєю душею, *дорога до неї проста, – але як же то до неї далеко! Боже мій, коли ми скінчимо ту дорогу?...* Та Бог мовчить, і природу залягла глибока тиша...» [7, с. 57]. Таке вдале поєднання «колись» та «тепер» у творі допомагає встановити значущість минулого для сучасності. Як висновок – у майбутньому Кирило Петріїв стане справжнім державотворцем.

У II розділі «Перехресних стежок» автор застосовує ретроспекцію аби дати детальну характеристику образу Стальського та повертає спогади Рафаловича на 25 років назад, в часи, коли він був його вихованцем: Євге-

нію, не знати чому, в тій хвилі причулося жалібне м'явкотіння катованого kota... [6, с. 185]. Таким чином Франко скористався можливістю розкрити «прихований психологізм» садизму Стальського. У XIV розділі роману автор знову здійснює екскурс в минуле, зображуючи Рафаловича на одному із академічних балів, аби показати, яка ж подія зробила з героя людину серйозну, без всіляких сентиментальностей: Бувши на третім році прав у Львові, Рафалович на однім академічному балу побачив панночку, що відразу впала йому в око...Кілька днів минуло... Та одного дня, спішачи до університету, він здивувався їй на вулиці. Він ... глянув у її лице, і йому відразу зробилося так, немовби хто ледовою шпилькою прошипнув його серце...[6, с. 234].

Отже, застосування ретроспекції в обох творах дало можливість не тільки поєднати минуле і тогочасне, а й допомогло читачам зануритись у внутрішній світ персонажів, зрозумівши психологізм їхніх образів, що є характерною ознакою поетики І. Франка.

Загальна модель простору у романах служить виразом основних смислових категорій. Концептуальними для авторської моделі світу є символи, а саме хронотопи-символи, наскрізним серед яких є концепт дороги. Метафоризація хронотопу дороги у життєвий шлях Євгенія Рафаловича позбавляє даний хронотопний комплекс чіткості руху. Митець не надає детального опису руху, у фактурі твору він відсутній. Проте читач може простежити реалізацію накресленої

персонажем мети, зустрічей, а також подій, що слугують певними векторами його «життєвої дороги». Універсальними, самотніми конструкторами є образи зі значним смисловим потенціалом, які І. Франко виносить у заголовок твору – «Перехресні стежки». Стежки ці розбиваються на певні відрізки, які повні несподіваних зустрічей та подій, що відкривають внутрішній світ Євгенія. У той же час вони є символом перетину долі людей у передбаченому просторі та у передбачений час. І. Франко здійснює проєкцію історії родини на історію всього соціуму в тих часових проміжках, які потрапляють в коло зображення. Символічний контекст назви виявляється через низку знакових зустрічей Рафаловича. Спочатку він побачився зі Стальським, який виявився чоловіком Регіни – його колишнього кохання: – *А, пан меценас! Гратулюю, гратулюю! ...Оклик, що залунав із другого краю вулиці, вивів його з тої рівноваги. Він обернувся і побачив, як півперек вулиці, кланяючись капелюхом і весело балакаючи, наближався до нього середнього зросту підстаркуватий панок...* [6, с. 178]. Ключовим моментом була зустріч з Регіною: ... На тій лавочці в тій хвилі сиділа дама в чорному, сим разом не завельюнована, з лицем, оберненим просто до Євгенієвого вікна...Йому відразу пригадалося знайоме обличчя...Невже се вона?.. [6, с. 255]. Знаковою подією стала зустріч з селянином, яка сприяла роздумам Рафаловича про долю всього народу: «...У його голові шибнуло дивне порівняння. Отсей старий, що заблу-

кав у близькім сусідстві рідного села, що стоїть насеред гладкого, рівного шляху і не знає, в який бік йому додому, – чи ж се не символ усього нашого народу?» [6, с. 325]. У той же час, хронотоп дороги є характерним і для роману «Петрії і Довбушуки», яка стала ключовою для розвитку сюжету твору: три дороги – це триєдність буття: перша дорога – осягнення досвіду та мудрості пращурів, набуття власного; друга – втілення земної сили, духовного надбання, снаги і працьовитості; третя – шанування звичаїв, батьків своїх, свого роду та народу.

У романах «Перехресні стежки» та «Петрії та Довбушуки» категорії просторута часупронизані темпоральністю й формують художню картину світу митця. Екскурси з «колись» у «тепер» характеризують напружений пульс роздумів письменника, що намагається охопити життя персонажів не тільки через хроніку подій, а й пам'ять, що має значний вплив на поетику творів. Саме часопросторова категорія виправдовує вмотивованість вчинків та виявляє характерні особливості доби життя персонажів і є його «суб'єктивним образним аналогом», що робить їх ключовими категоріями поетики твору.

Література

1. Денисюк І. Літературна готика і Франкова проза // Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. Львів, 2005. Т.2: Франкові дослідження. 191–200 с.
2. Копейцева Л.П., Галак Я.О. Сучасні тенденції інтерпретації творчості І.Франка у літературознавстві та дидактиці // Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. Вип. 6. С. 234–237.
3. Копейцева Л.П., Міц К.С. Теоретичні аспекти дослідження часопростору у вітчизняному та зарубіжному літературознавчому дискурсі // Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. Вип. 6. С. 161–164.
4. Копистянська Н.Х. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) // Слов'янські літератури: Доповіді. XII Міжнародний з'їзд славістів (Краків, 27 серпня – 2 вересня 1998). К.: Либідь, 1998. С. 57–74.
5. Лихачов Д. Материалы дискуссии. Литературоведение и лингвостилистика. К.: Основа, 1987. 267 с.
6. Франко І. Збір. творів: у 50 т. Т. 35. К.: Наукова думка, 1976–1986. 605 с.
7. Франко І. Петрії й Довбушуки. Друга редакція. Зібрання творів: У 50 т. Т. 22. К.: Наукова думка, 1979. 327–486 с.